

ЯПОНСЬКА ТА КИТАЙСЬКА ПРОЗА В СЮЖЕТНО-ТЕМАТИЧНОМУ РЕПЕРТУАРІ ДРІБНОЇ ПЛАСТИКИ (НА ОСНОВІ ПРИВАТНИХ ТА МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ ХАРКОВА)

Тормишева Ю.О., студ. IV курсу спеціалізації «Мистецтвознавство».

Керівник: **Рибалко С.Б.**, канд. мистецтвознавства, доцент, зав. кафедрою ІТМ

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Анотація. У статті здійснена спроба аналізу сюжетів низки творів нецке та окімоно у контексті класичної японської та китайської літератури.

Ключові слова: нецке, нецукесі, окімоно, танка, хайку.

Аннотация. Тормышева Ю.О. Японская и китайская проза в сюжетно-тематическом репертуаре мелкой пластики (на основе частных и музейных коллекций Харькова). В статье предпринята попытка анализа ряда произведений нэцкэ и окимоно в контексте классической японской и китайской литературы.

Ключевые слова: нэцкэ, нэцукэси, окимоно, танка, хайку.

The summary. Tormysheva J.O. Japanese and Chinese prose in the thematic repertoire of small plastic art (on the basis of private and museum collections of Kharkov). In the article we tried to make analysis of series works netsuke and okimono about in the context of classic Japanese and Chinese literature.

Key words: netsuke, netsukeshi, okimono, tanka, haiku.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Сходознавча література, присвячена проблемам японської культури та мистецтва, охоплює досить значний пласт матеріалу, пов'язаний з питаннями японської дрібної пластики. Інтерес науковців, прикутий до проблем нецке, що знаходять висвітлення у численних монографіях та статтях, звернений здебільшого до дослідження шкіл та майстрів, питань щодо походження даного виду мистецтва, трактовок сюжетів.

Сьогодні у світовому сходознавстві існує два напрямки дослідження нецке: перший пов'язаний з проблемами атрибуції та іконографії і розвивається переважно у працях європейських науковців, другий напрямок знаходить вираження у працях японських вчених і пов'язаний він із вивченням історії нецке, регіональних шкіл та творчих майстерень, відкриттям нових імен [9, С. 136].

Не зважаючи на значний інтерес науковців до даної сфери мистецтва, найбільш повними російськомовними дослідженнями нецке є праці М. В. Успенського, в яких автор висвітлив стилістичну еволюцію даного виду мистецтва протягом всього його існування, визначив основні етапи розвитку нецке, систематизував традиційні для дрібної пластики форми і матеріали. Значну увагу дослідник приділив аналізу сюжетів нецке, їх іконографії. Стосовно зображення в нецке окремих персонажів класичної китайської та японської літератури, науковець відзначив популярність серед нецукесі таких персонажів як Тайра-но Тадаморі, Мінамото Йосіцуне, Кан'у та ін. [12, С. 35 47; 13, С. 142].

В останньому російськомовному виданні «Нецукесі: майстри нецке», що вийшло у 2006 році, побудованому за енциклопедичним принципом, в контексті зазначеної проблематики міститься інформація про кількох майстрів, що водночас займалися і поетичною творчістю, а також численні згадки щодо частого звернення різьб'ярів до сюжетів класичної літератури [80]. В роботах інших російських дослідників тема зв'язку японської дрібної пластики та літератури практично не підіймається.

У загальних працях з історії японського мистецтва, як російськомовних [3; 4], так і зарубіжних [15 – 17; 21], дана проблема обмежується вказівками щодо частого використання в нецке літературних, фольклорних та анекдотичних сюжетів, популярних за часів Токугава.

В українському мистецтвознавстві щодо питання японської дрібної пластики існує низка публікацій, пов'язаних переважно з приватними колекціями та виставковою діяльністю [1; 5; 10].

Серед європейських дослідників до проблеми зв'язку нецке та класичної літератури, в першу чергу поезії, звертається Р. Кінсі. Розглядаючи, переважно, роботи сучасних майстрів він проводить паралелі між поетичною формою танка, хайку і нецке. Наводить приклади інтерпретації в дрібній пластичі відомих поетичних мотивів та образів, значну увагу приділяючи символічній ролі матеріалу [18 – 20].

Якщо нецке становлять об'єкт дослідження і окремі проблеми даного мистецького явища знаходять висвітлення у наукових працях, то, у випадку з окімоно, у фаховій літературі, як правило, знаходимо загальні відомості про функціональну відмінність цього виду дрібної пластики від нецке, зауваження щодо спільності їхніх тем та сюжетів. Окімоно практично не розглядається як самостійний вид мистецтва.

Відомості щодо окімоно знаходимо у монографії Н. А. Виноградової, присвяченій розвитку японської скульптури [2, С. 228] та роботі М. В. Успенського [13, С. 206].

Першим російськомовним виданням, повністю присвяченим проблемам окімоно став альбом «Посмішка богів», що вийшов у 2006 році [11]. В альбомі представлена одна з найбільших приватних колекцій дрібної пластики в СНД, на базі якої досліджується характер розвитку, найпоширеніші сюжети, школи та майстри даного виду мистецтва.

Відтак, у вступній статті та коментарях до даного видання мистецтвознавець С. Б. Рибалко окреслює основні етапи розвитку окімоно та характерні особливості кожного з них, розглядає умови появи даного виду мистецтва та сюжети, найбільш йому притаманні.

Отже, досі не існує окремих наукових праць, присвячених питанню зв'язку класичної літератури, як прозової так і поетичної та дрібної пластики — нецке та окімоно. Дослідники звертаються переважно до міфологічного або історико-побутового кола тем та сюжетів, залишаючи поза увагою один із найзначніших сюжетно-тематичних пластів. Тому **завдання** даної розвідки полягає у виявленні та систематизації літературних сюжетів, їх аналізі у контексті класичної японської та китайської літератури.

Результати дослідження. В результаті систематизації візуального матеріалу, представленого у приватних зібраннях та музейній колекції Харкова в контексті зазначеної проблематики, були виявлені пам'ятки, котрі складають дві сюжетно-тематичні групи: сюжети та герої японської класичної літератури та герої і події китайської літератури.

За твердженням російського сходознавця М. В. Успенського: «Найчастіше японські різьб'ярї звертались до подій героїчної пори японської історії, до періоду боротьби за владу кланів Мінамото і Тайра наприкінці XII ст. <...>» [7, С. 35].

Серед розглянутих робіт представлено окімоно «Молодий воїн». Як стверджує С. Б. Рибалко «Танцювальні рухи, виразні жести свідчать про те, що в даному випадку зображений актор, який виконує роль молодого воїна. Старовинна форма військового обладунку дозволяє припустити, що виконується вистава за мотивами стародавніх сказань про братів Сога або про славного воїна Йосіцуне» [11, С. 34].

Нецке «Токіва Гьодзан з дітьми» також ілюструє епізод з життя Йосіцуне. В роботі зображена сама Токіва під час втечі з трьома синами. Розстановка фігур утворює цілісний об'єм, який підкреслюється делікатним моделюванням одягу, великий капелюх на голові героїні утворює замкнену композицію, підкреслює її статичність. Композиційну симетрію порушує ціпок у лівій руці жінки, правою вона притримує капелюха. Фігури дітей, одягнених в просторі хакама та хаорі, модельовані м'якими плавними об'ємами, надають нижній частині композиції більшої масивності. Виразність жестів та чіткість трактовки облич наповнюють образи емоційним звучанням.

Зворотна сторона нецке відзначена такою ж ретельністю проробки. Монолітний об'єм фігурки модельований складками одягу, напрям яких підкреслює кругову композицію Під капелюхом видно довге волосся, зібране

на спині і підкреслене чорнінням. Одяг оздоблений гравійованим орнаментом. Загальну композицію нецке довершують делікатно вписані в орнамент ієрогліфи — підпис майстра.

В окімоно представлений ще один персонаж пов'язаний з постаттю Мінамото Йосіцуне — монах-ямабусі Бенкей. В нецке, як правило, він постає з велетенським дзвоном на плечах — сюжет, що ілюструє найвідомішу легенду про Бенкея та дзвон із монастиря Міідера [13, С. 37].

В наведеному окімоно постать Бенкея представлено дещо в іншій інтерпретації. Тут він являє собою образ героя-воїна, однією рукою стискаючи спис, в іншій тримаючи скручений сувій. На голові в нього пов'язка-хатімакі — незмінний атрибут в образі самого Бенкея та обов'язковий елемент одягу самурая взагалі.

Отже, в дрібній пластиці зустрічаємо дві трактовки образу Бенкея: іронічну, в якій в першу чергу акцентується його сила, та героїчну, де він постає як відважний воїн.

Тема воїнської відваги набуває широкого розповсюдження в дрібній пластиці доби Токугава. Славнозвісна історія сорока сіми ронінів, що отримала значного резонансу в театрі та гравюрі укійо-е, привернула увагу і майстрів-різьб'ярів. Образ героїчного та відданого воїна серед розглянутих робіт представлений зображенням Сугеноя Масатосі — одного із сорока сіми ронінів. Вірний васал зображений під час бою, люто розрубуючи мечем кусудаму [11, С. 35]. Динамічна композиція, експресивні рухи надають образу театралізованості, що також підкреслюється виразними деталями, подробицями, ретельно зафіксованими у скульптурі. Композиція насичена декоративними елементами. Подібно до даної сцени представлений образ Масатосі в одній з гравюр серії «Житеописи відданих та вірних васалів» («Сейтсү Гісіден»), створеної Ітіюсаєм Кунійосі у 1847 – 1848 рр. [7, С. 31].

В контексті зв'язку театру і образотворчого мистецтва, а також відбиття в дрібній пластиці театралізованих образів привертає увагу нецке «Кінь, що заплутався у павутинні». С. Б. Рибалко відзначає, що сюжет, вірогідно, створений під впливом п'єси славетного драматурга Тікамацу Мондзаемона «Кінь на прив'язі» [10, С. 25].

Окрім героїв історичного епосу в дрібній пластиці з'являються і персонажі японських казок. Серед них особливою любов'ю користувався Момотаро — хлопчик з персикового плоду. В окімоно він представлений у військовому вбранні, зі зброєю та у супроводі мавпи в повному військовому обладунку. На постать даного персонажа вказує також особистий герб у вигляді персику, вигравіруваний на хаорі хлопчика [5, С. 26]. Образ Момотаро можна також розглядати у контексті відображення в дрібній пластиці героїчної тематики, як ще одну варіацію теми героя-воїна.

Серед найвідоміших казок, що відображались в дрібній пластиці М. В. Успенський називає історію про Урасіма Таро. Дослідник наводить кілька

найпоширеніших варіантів зображення Урасіма в нецке: у вигляді старого з молодим обличчям верхи на черепаші, або як дідуся, котрий відкриває чарівну скриньку, чи Урасіма серед інших старців, що уособлюють ідею довголіття [13, С. 50].

Серед робіт, представлених в одній з приватних колекцій Харкова знаходимо окімоно «Рибалка з черепахою», сюжет якого з одного боку може розглядатися як зображення звичайної побутової сцени, а з іншого — як інтерпретація історії про Урасіма Таро. В даному випадку, ймовірно, застосований прийом зниження образу, тобто інтерпретація казкового сюжету подана через побутову сцену.

Щодо ролі китайської літератури в становленні образів та сюжетів дрібної пластики, серед розглянутих нецке та окімоно найчисленнішими є пам'ятки, що представляють в різних інтерпретаціях образ головного героя китайського класичного роману «Подорож на Захід» — царя мавп Сунь Укуна. Представлено також однойменне окімоно «Подорож на Захід» у вигляді фантастичної мушлі.

Щодо трактовки в нецке образу царя мавп М. В. Успенський відзначає, що як правило Сунь Укун зображувався з посохом або персиком безсмертя в руках» [13, С. 45]. Проте, більшість з представлених робіт являє собою вільні інтерпретації образу даного героя, котрі, як правило, не мають прямих аналогій з текстом роману. Серед таких композицій «Мавпа в каштані» та «Мавпа в горісі», що композиційно близькі до нецке з колекції Ермітажу, визначену М. В. Успенським як «Сунь Укун, що вилазить із чарівного горіху».

Подібне за способом інтерпретації нецке «Орел, що терзає мавпу». Сюжет також може однаково трактуватися і як реальна сцена, і як епізод даного роману. У другому випадку, вірогідно, зображений Сунь Укун, що потрапив до кігтів демона-перевертня, який прийняв вигляд велетенського птаха [10, С. 32].

Нецке «Мавпа, що притулилась до плоду» може виступати як варіація сезонного мотиву так і літературного образу. Крім того, між сюжетом даної моделі, традиційним зображенням Сунь Укуна та текстом роману можна прослідкувати певні аналогії. Наприклад, в романі йдеться, про персиковий сад, що доручили охороняти царю мавп: «<...> втікши від своїх супутників <...> Мудрець з'їв кілька персиків і, перетворившись на крихітного чоловічка, заснув під великим листом на верхівці дерева» (Гл. 5) [14].

Серед розглянутих нецке представлено зображення Гуань Юя (Кан'у) — китайського героя періоду Трьох царств у Китаї та однойменного роману Лю Гуаньчжуна, одного з найбільш популярних персонажів у середовищі самураїв. Образ полководця трактований в рамках традиційної його іконографії: з густою довгою бородою, у військовому халаті та з алебардою в руці. М. В. Успенський з приводу зображень Гуань Юя відзначав, що не зовсім зрозуміло, яку роль відображує іконографія нецке. В китайській народній картині існує два типи його зображення: у вигляді чиновника (як бог багатства)

та у військовій формі (як приборкувач демонів). Дослідник зауважував, що вірогідно саме в цій ролі він з'являється в нецке [13, С. 45].

Висновки. Отже, в сюжетах дрібної пластики, основою яких є прозова література, переважають образи славетних воїнів як історичних, так і міфологічних, та казкових персонажів.

Образам героїв саме японської історії та літератури притаманна театралізована, дещо гумористична трактовка, проте, вона не знижує героїчного пафосу, характерного для зображення воїнів. Відтак, у зображеннях одного і того ж персонажа зустрічаємо як гумористичну так, і піднесено-героїчну трактовки (Бенкей). На противагу цьому образ найвідомішого китайського воєначальника трактується виключно в серйозному ключі.

Якщо у розглянутих роботах, котрі зображають героїв історичного епосу не виявлено прикладів непрямого відображення образу, то у трактовці образу Сунь Укуна – героя фантастичного роману, переважає асоціативний принцип.

Література:

1. Великое в малом: Шедевры искусства Японии и Китая: Каталог выставки / Галерея «АВЕК»; Вступ. ст. С. Б. Рыбалко. — Х., 2004. — 44 с.
2. Виноградова Н. А. Скульптура Японии III – XIV веков: Монография / Н. А. Виноградова. — М.: Изобр. искусство, 1981. — 240 с.
3. Искусство Японии: Альбом / Авт. вступ. ст., сост. В. А. Виноградова. — М.: Изобр. искусство, 1985. — С. 3 – 58.
4. История японского искусства / Предисл. и коммент. Н. А. Иофан, А. С. Коломиец. — М.: Прогресс, 1965. — 292 с.
5. Мастера и самураи: Каталог выставки / Галерея «АВЕК»; Вступ. ст. С. Б. Рыбалко. — Х., 2006. — 56 с.
6. Нэцкэ: [Каталог] / Сост. А. Рябоволова. — М., 2006. — 52 с.
7. Нэцкэ и японская гравюра из собрания С. П. Варшавского: Каталог выставки / Сост. М. В. Успенский. — Л.: Искусство, 1983. — 92 с.
8. Нэцукэси: мастера нэцкэ / Сост. И. Г. Мосин. — СПб.: Кристалл, 2006, — 144 с.
9. Рыбалко С. Б. Нецке як складова японського традиційного вбрання (на прикладі приватних колекцій Харкова) // Вісник ХДАДМ: Мистецтвознавчі та культурологічні аспекти дизайн-освіти. — № 2. — 2006. — С. 135 – 148.
10. Страна Аматаэрасу: Нэцкэ, кимоно, аквапейзаж: Каталог выставки / Вступ. ст. С. Б. Рыбалко. — Х.: Крок, 2006. — 100 с.
11. Улыбка богов: Японская миниатюрная пластика: Фотоальбом / Вступ. ст. С. Б. Рыбалко. — Х.: Фолио, 2006. — 127 с. — (Частные коллекции Украины).
12. Успенский М. В. К вопросу о символике нэцкэ / М. В. Успенский // Труды государственного Эрмитажа: Культура и искусство народов Востока. — Л.: Искусство, 1989. — Т. XXVII. — С. 132 – 143.
13. Успенский М. В. Нэцкэ: Монография / М. В. Успенский. — Л.: Искусство, 1986. — 252 с.
14. У Чен-энь. Путешествие на Запад: Роман // www.nhat-nam.ru/biblio/
15. Bohackova L. Die Kunst Japans / L. Bohackova. — Praha: Artia, 1961. — 92 s.
16. Bohackova L. Vejir a mec: Kapitoly z dejin japonese culture / L. Bohackova. — Praha: Panorama, 1987. — 390 c.
17. Hutt J. Japanese Netsuke / J. Hutt. — London: V & A Publications, 2003. — 112 p.
18. Kinsey R. O. Monkey's Galore! // www.netsuke.org/

19. Kinsey R. O. 21th Century Netsuke // www.netsuke.org/
20. Kinsey R. O. The Poetry of Netsuke: Part I / R. O. Kinsey // International Netsuke Society Journal. — Vol. 22. — № 2. — 2002. — P. 27 – 38.
21. Laurantse P. R. A Dictionary of Japanese artists: Painting, Sculpture, Ceramists, Prints, Laskuer / Roberts P. Laurantse. — Tokyo. Weatherhill. New York. – Thirdprinting, 1980. – P. 22.

Надійшла до редакції 16.04.2007